

Бровко О. Метатекстуальність поетики роману О. Памука „Сніг”/
Олена Бровко // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. –
2013. – Вип. 19. – С. 118 – 125.

Олена Бровко

Метатекстуальність поетики роману О. Памука „Сніг”

Зсуви й розлами, пов'язані зі зміною культурних парадигм в останні десятиліття ХХ ст., пояснюються, передусім, народженням „динамічного образу нової реальності”, зафіксованої, як зауважує Г. Кучумова, у новітніх відкриттях, які призвели до зміщень смислових акцентів і вироблення нової ієрархії значущих культурних цінностей. Серед чинників переходу від статичної картини світу, а водночас і свідчення ускладненого стану культури дослідниця називає „теорію ідентичності” Ж. Лакана, „ефект реальності” Р. Барта, „перевідкриття часу” І. Пригожина та Г. Гакена [4, 3]. Згадаймо й концепцію „дромократії” філософа й архітектурного критика П. Вириліо, погляд на фрагменти і фрактали, обґрунтування понять симулякрів та гіперреальності філософом, соціологом та культурологом Ж. Бодрійяром, міждисциплінарні підходи, запропоновані антропологом Г. Бейтсоном, ідеї Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі.

Спроби осмислити та артикулювати сучасну культурну ситуацію апелюють до праць Р. Барта, Г. Бейтсона, Ж. Бодрійяра, Ж. Батая, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, А. Моля, М. Фуко та інших мислителів.

У цьому контексті актуалізується дослідження сучасних художніх текстів, що зосереджуються на проблемах самоідентифікації митця, відтворення реальності через низку симулякрів, спробах інтерпретації креативності хаосу.

Метою пропонованої студії є висвітлення художніх наслідків послаблення міметичного мотивування в постмодерних метатекстуальних версіях у творчості О. Памука.

Однією з актуальних категорій, що продуктивно розроблялася лінгвістами (А. Вежбицька, Н. Рябцева, В. Шаймієв, Т. Андрющенко), семіотиками (Ю. Лотман, П. Тороп, В. Іванов), літературознавцями (Р. Тименчик, Т. Цив'ян, Х. Й. Кім), є категорія метатексту. В її потрактуванні дослідники спираються передусім на досвід М. Бахтіна та здобутку тартусько-московської школи семіотики. На думку філософів, проблема метатексту набула крос-культурного характеру і пронизує всі види світогляду: міфологію, релігію, мистецтво – що і є підґрунтям для подальшого осмислення проблеми і розгляду феномену „метатекст” [3]. Серед причин дискусійності теорії інтертекстуальності як композиційно-стилістичної проблеми І. Арнольд вважає „розмаїття розмірів, форм і функцій включення „іншого голосу”: „Це може бути одне якесь узятє в лапки „чуже слово” або цілий роман у середині іншого роману („Майстер і Маргарита” Булгакова, „Дар” Набокова). Включення може бути марковано вказівкою на джерело в тексті або в спеціальних коментарях автора” [1, 352]. За твердженням дослідниці, масштаби інтертекстуальності можуть коливатися від ремінісценцій, алюзій і цитат до включення цілісних великих текстів у вигляді творів, листів, що належать перу персонажів, їх щоденників, або цілих написаних ними романів [1, 361]. Під зовнішньою інтертекстуальністю І. Арнольд розуміє реальну зміну суб'єкта мовлення: „Цитата дійсно належить перу іншого автора. А внутрішня інтертекстуальність (включення в роман листів, щоденників, літературних творів героїв тощо) по суті фіктивна, оскільки вставні елементи написані самим автором роману” [1, 380]. Н. Фатєєва слушно наголошує: „Створення мовленнєвих конструкцій „текст у тексті” і „текст про текст” пов'язане з активним налаштуванням автора тексту на діалогічність, яка дозволяє йому не обмежуватися лише сферою своєї суб'єктивної, індивідуальної свідомості,

а вводить у текст одночасно кількох суб'єктів висловлювання, які виявляються носіями різних художніх систем. Виникає те, що ще раніше М. Бахтін назвав „поліфонізмом тексту” і визначив як співіснування в тексті декількох голосів” [14, 4]. В узагальненій типології метатекстів П. Тороп виокремлює композицію на основі знайденого рукопису як стверджувальний прихований спосіб приєднання на рівні текстуальної цілісності [13, 38]. Інтенсивне використання прийому „роман у романі” характеризує поетику франкомовного „Рукопису, знайденого в Сарагосі” польського письменника Я. Потоцького, написаного між XVIII – XIX ст. В українській літературі відомий „Винайдений рукопис про руський край” Л. Мартовича. Хрестоматійним прикладом тексту про текст є „Майстер і Маргарита” М. Булгакова. Драма Л. Піранделло „Шість персонажів у пошуках автора” заклала підвалини модерного психологічного театру в Італії на початку XX ст. Роман В. Набокова „Блідий вогонь” складається з поеми, написаної загиблим поетом Джоном Шейдом. Читач стає співучасником своєї гри між текстами, кожен із яких претендує на достовірність і націлений на пошук меж між реальністю та ілюзією. Подібні інтенції спричинили поширення текстів у текстах у літературі XX століття, хоча цей прийом був відомий в античному письменстві, бароковій та ренесансній культурі. Мотив творчості, декларований у первинному тексті, розгортається у вставному: основний текст несе задачу опису або написання іншого тексту, що і є змістом усього твору. Типологічний ряд текстів значно ширший за традиційно подані в довідкових виданнях приклади. Д. Сегал вважає, що загалом такі твори є внутрішнім текстовим виявом процесу самосвідомості літератури, парадигмою світотворчості в межах тексту [11, 13]. За твердженням дослідника, низка зразків російських метатекстів 20-х років XX ст. поєднані трактуванням теми створення художнього тексту та містять тексти, про які йдеться в основній оповіді. Д. Сегал називає „Поєму без героя” А. Ахматової, „Форель розбиває кригу” М. Кузмина, „Єгипетську марку” О. Мандельштама, „Дар” В. Набокова, „Труди і дні Свистунова” К. Вагинова,

„Доктора Живаго” Б. Пастернака, „Майстра і Маргариту” М. Булгакова [11, 50 – 155]. Г. Прусенко зупиняється на особливостях метапрози в романі Андрія Белого „Записки дивака” [8, 465 – 469]. Відомий літературознавець М. Липовецький на основі аналізу праць зарубіжних дослідників виокремлює основні ознаки прозового метатексту [5]. Головною прикметою метапрози є тематизація процесу творчості, репрезентація автора-творця через текстового двійника в образі персонажа-письменника. Саме він зазвичай є автором твору, що постає об’єктом інтерпретації. „Дзеркальність” повісткування дозволяє співвідносити текст у тексті з рамковою оповіддю (паратекст Ж. Женетта). Зв’язки цих текстів супроводжуються коментарями щодо взаємопроникнення основного та елективного творів, текстової та позатекстової реальності. Особливого значення набуває активізація уваги читача – учасника творчої гри та процесу конструювання художніх образів (своєрідне „оголення прийому”, що підкреслює, згідно формалістичного підходу, „літературність” створеного тексту).

Слушною є думка В. Руднева щодо своєрідної гри на рівні прагматики внутрішнього та зовнішнього текстів. За переконанням дослідника, цей конфлікт покликаний глобальною установкою культури ХХ ст. на пошуки втрачених кордонів між ілюзією і реальністю. Тому саме побудова текст у тексті є настільки специфічною для ХХ ст., хоча в принципі вона використовувалася доволі широко в культурах типу бароко [10]. „Стирання меж між жанрами, – пише А. Татаренко, – аж до їх повного взаємопроникнення є однією з добре відомих характеристик пост(модерністської) прози: роман мусить пристосуватися до нової, фрагментарної картини світу, породженої сумнівом у можливість всеохопної інтеграції, а читацька свідомість, незадоволена парціальністю оповідання, вимагає від нього романної цілісності” [12, 94]. Французький фізик, філософ і культуролог А. Моль, аналізуючи ситуацію культурного сьогодення, дійшов висновку, що знання складаються з розрізнених уривків, пов’язаних простими, суто випадковими відношеннями близькості за часом засвоєння, за

співзвуччям або асоціаціями ідей [6, 43]. Ці фрагменти, на думку вченого, не утворюють структури, однак вони надають „екрану знань” певної щільності та компактності. А. Моль послуговується поняттям „мозаїчної культури”, яке увиразнює фрагментарність постмодерної естетики. Нонселекція та фрагментарність разом з іншими ознаками постмодерністського письма як закономірні вияви в різних жанрах постмодерністської літератури позначилися й на структурі тестів про тексти [6, 257].

У малюнку сніжинки, що є одночасно фрактальною моделлю та своєрідним симулякром, кодує таємниці свого художнього світу поет Ка з роману відомого турецького письменника, лауреата Нобелівської премії Орхана Памука „Сніг”. Саме співмірність та водночас унікальність сніжинки постає й метонімічним означником щедрої на асоціації назви, і ключем для розкриття змісту інтертексту – рукописного зеленого зошита: „Із книжок, прочитаних після подорожі в Карс, Ка дізнався, що час, за який сніжинка з шістьма відгалуженнями у формі зірочки падає на землю після кристалізації в небі, втрачає свою конфігурацію і зникає, становить приблизно вісім-десять секунд, а на утворення її форми, окрім вітру, температури та висоти хмар, впливають ще багато інших нерозгаданих чинників – так він відчув, що між сніжинками й людьми існує взаємозв’язок. Поезію „Я, Ка” він написав у карській бібліотеці, думаючи про сніжинку, а згодом Ка вирішить, що та сама сніжинка лежить у серці його збірки „Сніг” [7, 418 – 419]. Сценки театральних вистав у романі завершуються найбільш підготовленою імпровізацією – реальним убивством: „Сунай виглядає багатим просвітленим правителем, який, проте, не цурається бідного народу: танцює, жартує з ним, веде наукові суперечки про сенс життя і навіть розігрує сцени з Шекспіра, Віктора Гюго та Брехта – своєрідна вистава у виставі. Окрім того, і так хаотичний спектакль розпорозували вставлені в нього повчальні сценки на тему міського транспорту, застільного етикету, характерних рис турків і мусульман, яких ті не можуть позбутися, славної Французької революції, користі куховарства, презервативів і раки, танцю живота у виконанні багатих

повій, шампунів і косметики, розбавлених підфарбованою водою” [7, 435 – 436]. Через постріл акторки Кадіфе в партнера по сцені – зірку театрального мистецтва Суная із зарядженої зброї та його смерть під час гри „...цілий Карс відчув, що події у виставі були відображені аж занадто реалістично” [7, 450]. У фіналі вистави підкреслено схрещується реальність та штучна гра ілюзій: „Двоє солдатів, біжучи назустріч одне одному комічними смішними кроками, затягли завісу на сцені” [7, 450]. Г. Рог розглядає романи Орхана Памука 80-90-х років „Мене називають Червоний”, „Пан Джевдет та його сини”, „Чорна книга”, „Нове життя”, зосереджуючи увагу на інтертекстуальному дискурсі прози письменника, зокрема на таких її виявах, як функціонування традиційних коранічних, історичних та літературних алюзій, інтертекстуальних ремінісценцій (образ літератури в літературі), пародійності як інтертекстуальній грі [9]. У романі „Сніг” одним із художніх вимірів постає вимір метатекстуальності. Керуючись такою логікою, герой потім доведе, що „кожен із віршів: „Рай”, „Шахи” та „Коробка шоколаду” – розташований на уявній сніжинці, створивши її форму на основі ілюстрацій та описів із книжок; всі свої карські вірші він розмістив на цій сніжинці. На ній він позначив як структуру нової поетичної збірки, так і всі ті речі, що робили його самим собою, себто Ка. В кожній людині повинна бути сніжинка, яка слугує картою цілого життя” [7, 419]. Автокоментування фрактальної природи віршів через вектори смислу, пам’яті й уяви – це своєрідний спосіб ідентифікації митця в сучасному світі: „Гілки сніжинки: Пам’ять, Уяву та Смысл, де й були розташовані його вірші, Ка запозичив для неї з дерева Бекона, за допомогою якого той класифікував людські знання, але і сам Ка, коментуючи свої карські поезії, багато й подовгу розмірковуватиме над значенням кожної точки на відгалуженнях снігової зірочки” [7, 419]. Таким чином, модель сніжинки, графічний малюнок якої та таблиці віршів уміщено в роман, набуває екзистенційної інтерпретації: „Як стверджує Ка, аналізуючи власну сніжинку, можна легко довести, які власне різні, дивні й незрозумілі такі схожі здалека люди. Отож сторінки зошитів Ка

ряснюють нотатками про структуру його поетичної збірки та власної снігової зірочки (Що означає точка на лінії Уяви, якою позначений вірш „Коробка шоколаду”? Як вплинула на форму зірочки поезія „Все людство й зорі”?), та я не розповідатиму про них більше, ніж того вимагає наш роман” [7, 419 – 420]. Отже, послаблення міметичного мотивування спричинює просторово-часову свободу сюжетно-композиційної організації метатекстів. М. Липовецький наводить висловлювання дослідниці Л. Хатчин, для якої метапроза – „проза про прозу, тобто проза, яка охоплює коментарі з приводу власної розповідної та (або) лінгвістичної ідентичності” [5, 46]. Цілісне сприйняття новелістичних конструктів у такому тексті досягається завдяки „масці автора” – структурно витвореного принципу розповідної манери, що виявляється на рівні організатора нарративного хаосу, розрізненого дискурсу. Текст-листоноша В. Єшкілева, тексти зі скриньки М. Павича позірно подібні до листівок, як симулякрів тієї реальності, що на них має бути відображена. Для героя й оповідача в романі О. Памука „Сніг” своя сніжинка – це своєрідна дорожня карта митця як симулякр відкритої і незнані ним території. Адже, як відомо, відмінності в семіотичному, вербальному сенсі від графічного світу мапи та географічного світу території („Карта не є територія” А. Коржибськи) набувають у літературі постмодернізму нових акцентів, що претендує на подальше висвітлення.

Список використаних джерел

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : сборник статей / И. В. Арнольд ; [науч. ред. П. Е. Бухаркин]. – СПб : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 444 с.
2. Бабелюк О. А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми : [монографія] / О. А. Бабелюк. – Дрогобич : ТзОВ „Вимір”, 2009. – 296 с.
3. Козакова В. С. Метатекст літератури як соціально-філософський спосіб осягнення буття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос.

наук : спец. 09.00.03 – „Соціальна філософія та філософія історії” / В. С. Козакова. – Донецьк, 2006. – 19 с.

4. Кучумова Г. В. Роман в системе культурных парадигм (на материале немецкоязычного романа 1980 – 2000 гг. : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.01.08 – „Теория литературы. Текстология” / Г. В. Кучумова. – Самара, 2010. – 47 с.

5. Липовецкий М. Н. Русский постмодернизм (Очерки исторической поэтики) : [монография] / М. Н. Липовецкий. – Екатеринбург, 1997. – 317 с.

6. Моль А. Социодинамика культуры / Абрам Моль ; [пер. с франц.] – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 416 с.

7. Памук О. Сніг : [роман] / О. Памук ; [пер. з тур. О. Б. Кульчинського]. – Х. : Фоліо, 2006. – 479 с. – (Література).

8. Прусенко Г. Е. Особенности метапрозы в романе Андрея Белого „Записки чудака” / Г. Е. Прусенко // Літературознавчі студії. – Вип. 26. – С. 465 – 469.

9. Рог Г. В. Жанрово-стильові моделі сучасного турецького роману (80 – 90 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 – „Література зарубіжних країн” / Г. В. Рог. – К., 2006. – 16 с.

10. Руднев В. П. Словарь культуры XX века : Ключевые понятия и тексты / Вадим Петрович Руднев. – М. : Аграф, 1997. – 384 с.

11. Сегал Д. М. Литература как вторичная моделирующая система / Д. М. Сегал // Сегал Д. М. Литература как охранная грамота. – М. : Водолей Publishers, 2006. – С. 50 – 155.

12. Татаренко А. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури) / Алла Татаренко. – Л. : ПАІС, 2010. – 544 с.

13. Тороп П. Проблема интекста / П. Тороп // Труды по знаковым системам. XIV. – Тарту : Тартуский ун-т, 1981. – С. 33 – 44.

14. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М. : Агар, 2000. – 280 с.

Олена Бровко Метатекстуальність поетики роману О. Памука „Сніг”

Дослідження метатексту є однією з найбільш актуальних проблем філологічної науки. У статті розглянуто художні можливості метатексту на основі сучасної прози, а також проблеми застосування цієї категорії в форматі художньої творчості О. Памука.

Ключові слова: метатекст, „текст у тексті”, жанр, структура.

Елена Бровко Метатекстуальность поэтики романа Орхана Памука „Снег”

Исследование метатекста является одной из наиболее актуальных проблем филологической науки. В статье рассмотрены художественные возможности метатекста на основе современной прозы, а также проблемы применения этой категории в формате художественного творчества Орхана Памука.

Ключевые слова: метатекст, „текст в тексте”, жанр, структура.

Olena Brovko Metatekstual of the poetic of novel „Snow” by Orhan Pamuk

A research of metatext is one of the most pressing problems of philological science. The article deals with artistic possibilities metatext based on modern prose, as well as problems use this category in the format of artistic creativity of Orhan Pamuk.

Key words : metatext, „the text in the text”, genre, structure.

